

maması. 4. Vakıf malı, mütevellinin kendi lehinde şahitlikleri câiz olmayan usul ve fûrû gibi hisimlara satılmaması. 5. İstibdâl muamelesinin hâkimin kararı ve Osmanlı uygulamasında emr-i sultânî alınarak yapılması. 6. Bedel olarak alınacak akarın yer ve mevkiinin, vakıf akarının yer ve mevkiine eşit değerinde veya daha üstün olması. 7. Vakıf mallarının istibdâlinde bedel olarak alınacak mülk malın bazı hukukçulara göre nakit para olmaması. Osmanlı hukukçuları tarafından tercih edilen diğer görüş ise nakit paranın da alınabileceği yönündedir (Ömer Hilmi, md. 419; Ali Haydar, md. 1597).

Hukukçular arasında tartışmalı olan istibdâl konusu uygulamada da çok farklı olaylara sebep olmuştur. Bazı devlet yöneticileri, istibdâlin câiz görülmesiyle ilgili fetvayı bir vesile edinerek vakıf mallarını gaspa yönelmişler, bu suistimal karşısında İslâm hukukçuları harekete geçmişlerdir. XIII. yüzyıl Mısır Hanefî hukukçularından Şemseddin el-Harîrî, Sultan Baybars'a ait bir vakıf malının istibdâline Hanefî kadısı Şemseddin es-Serûcî tarafından fetva verilmesi üzerine istibdâlin asla câiz olmadığını savunan bir risâle kaleme almıştır (Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 1152, vr. 112^b-113^b). Yukarıda belirtilen dört halden sadece birincisinde istibdâli câiz gören bu aşırı tavra karşı Fahreddin İbnü't-Türkmânî, hâkimin kararı ile ve bilhassa ikinci durumda istibdâli müdafaa ettiği risâlesini yazmıştır (Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 1152, vr. 113^b-117^a). Bu tartışmalara katılan Hanefî hukukçusu Necmeddin et-Tarsûsî, birinci ve ikinci durumlarda âdil bir hâkimin karar vermesi şartıyla istibdâlin câiz olduğunu söylemiştir. İbn Kutluboğa zamanında üçüncü hale uygun bir istibdâl olayı meydana gelmiştir. Ancak geliri daha çok olan ve vakfa yararlı bulunduğu belirtilen arazinin çorak bir arazi olduğu ortaya çıkınca İbn Kutluboğa istibdâlin iptaline fetva vermiştir. Birinci ve ikinci durumlarda hâkim kararıyla istibdâlin cevazını savunan İbn Kutluboğa'yı (Risâle fi'l-istibdâl, Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 1152, vr. 122-128) İbn Nüceym desteklemiştir. Nakit para ile istibdâl yapılamayacağını belirten İbn Nüceym'in risâlesi (Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 782, vr. 36-45), İslâm âleminde istibdâl aleyhinde bir cereyanın oluşmasına sebep olmuştur.

Bu gelişmelerin etkisinde kalan Molla Hüsrev, şartlı istibdâlin dışında hâkimin kararı olmadan istibdâlin câiz olamayaca-

ğını hükme bağlamış (Dürrü'l-hükkâm, II, 136), Şeyhülislâm Çivizâde Muhyiddin Mehmed Efendi ise Mısır kadılığı sırasında gördüğü suistimallerden dolayı istibdâl lehinde asla fetva vermediğini belirtmiştir. Ebüssuûd Efendi, meseleyi kökünden halletmek için istibdâl kararı verme yetkisini hâkimlerden almış ve emr-i sultânî olmadıkça hâkimlerin istibdâl kararı vermesini 951 (1544) tarihli bir irâde ile yasaklatmıştır. Bu hükme göre şartlara uyulduğu takdirde her üç halde de istibdâl câiz olacaktır (Fetâvâ, Süleymaniye Ktp., İsmihan Sultan, nr. 223, vr. 125^b; İstanbul Müftülüğü Şer'iyye Sicilleri Arşivi, İstanbul Kadılığı, nr. 135, s. 7). İstibdâl konusunda Osmanlı uygulamasındaki gelişmeler, Tanzimat'ın son dönemlerine kadar Ebüssuûd'un koyduğu esaslar çerçevesinde olmuştur. Nitekim 1280 Tarihli Evkâf Nizâm-nâmesi'ne göre bir vakıf malının mülk olan bir yerle istibdâli istendiğinde istibdâl şartlarına uyulacak, mahkeme ilâm ve mazbatası padişaha arz edilerek irâde-i seniyye alınacaktır. Aksine hareket edenler hapis veya sürgün cezası ile cezalandırılacaktır (bend 40; Düstür, Birinci tertip, II, 156-157). Evkâfın kötü durumuna çare arayan Hammâdezzâde Halil Hamdi Paşa ise istibdâl hallerinin üçünde de istibdâli câiz gören görüşlere dayanarak vakıflara ait menfaatsiz ve harap arazi ve binaların istibdâlini teklif etmiştir (Evkâf Hakkında Sadârete Takdim Edilen Lâyiha, s. 60-64, 74). O sırada kabul görmeyen bu görüş, 1329 (1911) yılında çıkarılan bir irâde-i seniyye ile hukukî düzenleme haline getirilmiş ve camilerle mescidlerin dışındaki "müstağnâ an" (faydalanılamaz) vakıfların nakit para ile istibdâl edilerek elde edilen gelirin belli hayır cihetlerine sarfı kabul edilmiştir. Ancak Hanefî mezhebindeki müftâ bih görüşe aykırı olan bu uygulama tenkide uğramıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, DÜİT, nr. 56 (İstibdâl Dosyaları); İstanbul Müftülüğü Şer'iyye Sicilleri Arşivi, Evkâf-ı Hümayun, nr. 1/20, İstanbul Kadılığı, nr. 135, s. 7; Nevevî, el-Mecmû', XV, 361-362; Şemseddin Muhammed el-Harîrî, Risâle fi'l-istibdâl fi'l-evkâf min gayri şart hel yecûz, Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 1152, vr. 112^b-113^b; Fahreddin İbnü't-Türkmânî, Risâle fi'l-istibdâl, Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 1152, vr. 113^b-117^a; İbn Kutluboğa, Risâle fi'l-istibdâl, Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 1152, vr. 122-128; Molla Hüsrev, Dürrü'l-hükkâm fi şerhi Gureri'l-ahkâm, İstanbul 1317, II, 136; Zeynüddin İbn Nüceym, Risâle fi'l-istibdâl, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 782, vr. 36 vd.; Kınalızâde Ali Efendi, Risâle fi ba'zi ahkâmî'l-evkâf, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 785,

vr. 2^b-21^b; Ebüssuûd Efendi, Fetâvâ, Süleymaniye Ktp., İsmihan Sultan, nr. 223, vr. 125^b; Pîrî Efendi, Fetâvâ, Süleymaniye Ktp., Amcazade Hüseyin Paşa, nr. 243, vr. 93^b; Şürûnbülâfî, Hüsâmü'l-hükkâm li-seddi buğâti'l-mu'temedin 'an evkâfi'l-müslimin, Süleymaniye Ktp., Yenîcamî, nr. 1198, vr. 95-109; Abdurrahim Efendi, Fetâvâ, İstanbul 1243, I, 461-462; İbn Âbidîn, Reddü'l-muhtâr (Kahire), IV, 384-388; Muhammed Kadri Paşa, Kânûn-ı 'adl vel-inşâf, Kahire 1893, md. 131-135; Ömer Hilmi, Ahkâmü'l-evkâf, İstanbul 1307, md. 31, 416-420; 1280 Tarihli Evkâf Nizâm-nâmesi, bend 40; Düstür, Birinci tertip, İstanbul 1289, II, 156-157; Hammâdezzâde Halil Hamdi Paşa, Evkâf Hakkında Sadârete Takdim Edilen Lâyiha, İstanbul 1327, s. 60-64, 74; 1329/1911 Tarihli Irâde-i Seniyye, Evkâf Nezâreti İdâre-i Merkeziyyesi Teşkilât ve Vezâifini Havî Nizâm-nâme, İstanbul 1330, s. 7-8; Ali Haydar, Tertîbü's-sunûf fi ahkâmî'l-vukûf, İstanbul 1340, md. 141, 277, 1542-1598; Ali Himmet Berkî, Vakıflar, İstanbul 1946, s. 217-218; Bilmen, Kamus, IV, 355-357; M. Ebû Zehre, Muḥâḍarât fi'l-vakf, Kahire 1971, s. 154-178; M. Ubeyd Abdullah el-Kübeyşî, Ahkâmü'l-vakf fi's-şer'i'atî'l-İslâmiyye, Bağdad 1977, II, 9-56; Ahmet Akgündüz, İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi, Ankara 1988, s. 290-301.

AHMET AKGÜNDÜZ

İSTİBRÂ (الاستبراء)

Nesebin karışmasını önlemek amacıyla, kadının önceki ilişkiden hamile kalıp kalmadığının anlaşılması için yeni bir ilişkiye girmeden önce belli bir süre beklemesi anlamında fıkıh terimi (bk. İDDET; KÖLE).

İSTİBRÂ ve İSTİNCÂ (الاستبراء والاستنجاء)

Abdest bozduktan sonra yapılması gerekli temizliği ifade eden iki terim.

Sözlükte "kurtulmak, uzaklaşmak", anlamındaki berâet kökünden türeyen istibrâ "bir şeyden kurtulmayı istemek" demektir. Terim olarak ise abdest bozduktan sonra dışkı veya idrarın tamamen kesildiğini anlamak için bir süre beklemeyi ve bu amaçla bazı davranışlarda bulunmayı ifade eder. "Bir sıkıntıdan kurtulmak, bir şeyi kesmek" mânasındaki necâ (necât) kökünden gelen istincâ da "bir şeyden kurtulmaya, vücuttan çıkan pisliği temizlemeye çalışmak" anlamındadır. Terim olarak tuvalet ihtiyacını giderdikten sonra dışkı ve idrar kalıntısını su vb. şeylerle temizlemeyi anlatır. "Te-

mizlenmek” mânasındaki *istitâbe* de istincâ karşılığında kullanılır.

Genel anlamda temizlenmeyi teşvik ve emreden (el-Bakara 2/222, 232; et-Tevbe 9/108; el-Hac 22/26; el-Müddessir 74/4), temizliği “imanın yarısı” (*Müsned*, V, 342, 344; Dârimî, “Vuđû”, 2) olarak niteleyen İslâmiyet, ferdi ve içtimâî hayatın her alanında temizliğe büyük önem vermiş, namaz gibi bazı ibadetlerin ifasında mad-dî temizlik (necâsetten tahâret) yanında mânevî temizliği de (hadesten tahâret) şart koşturmuştur. Abdestsiz olarak namaz geçerli olmadığı gibi kişinin vücut ve el-bisesinde veya namaz kılınacak yerde bulunan ve dinen pis sayılan şeyler de (necâset) namaza engel teşkil eder. Bu husus, ibadet açısından olduğu kadar kişinin sağlığı bakımından da büyük önem taşır. Kur’an ve Sünnet’te temizlikle ilgili genel prensipler konulduğu, Hz. Peygamber tarafından bu konuda eğitim amaçlı bazı açıklamalar yapıldığı gibi fıkıh kitaplarının “tahâret” bölümlerinde helâ âdâbı ulemânın kendi zamanlarındaki temizlik imkânları, örf ve âdetleri çerçevesinde ve bazan aşırı sayılabilecek ayrıntılarla ele alınmıştır.

Fıkıh kitaplarında *istibrâ*, hem küçük hem büyük abdest bozduktan sonra idrar ve dışkı için söz konusu edilmişse de pratikte daha çok idrar yollarındaki akıntı ve sızıntının tamamen kesilmesini beklemekle ilgili olup bilhassa erkekler açısından önem taşır. Resûl-i Ekrem’in, idrardan sakınmamanın kabir azabına sebep olacağına dair açıklamalarını (Buhârî, “Vuđû”, 55; İbn Mâce, “Tahâret”, 26) delil alan Hanefî ve Mâlikî âlimleri *istibrâyı* vâcip (farz), Şâfiîler ve Hanbelîler ise müstehap kabul etmişlerdir. Ancak *istibrâ*nın müstehap olduğunu söyleyenlerin bu hükmü, temizlik yapıldıktan sonra vücudun ve elbisenin tekrar kirlenme ihtimaliyle, vâcip olduğunu söyleyenlerin ise abdest aldıktan sonra gelecek bir akıntının abdesti ve dolayısıyla namazı geçersiz kılmasıyla irtibatlandırdıkları görülmektedir. *İstibrânın* müstehap olduğunu kabul edenlere göre de abdest sonrası bir akıntının abdesti bozacağı tartışmasızdır. Bu bakımdan görüş ayrılığının temelinde olmayıp daha çok meseleye farklı açılardan bakmaktan kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Nitekim Hanefî âlimi İbn Âbidîn, abdestin bozulmayacağından emin olunması halinde *istibrânın* vâcip değil mendup olduğunu belirtir (*Reddû'l-muhtâr*, I, 344). *İstibrâ* normalde istincâdan önce yapılmakla birlikte hemen abdest alınacaksa kişinin özel durumuna bağlı

olarak gerekirse istincâdan sonra da tekrarlanması, abdest ve dolayısıyla namazın geçerliliği bakımından ihtiyata daha uygundur. Çünkü vücut ve elbiseye belli miktarda necâset bulaşması dinen affedilmişse de abdestsiz namaz geçerli değildir. İdrardan sakınmamanın kabir azabına yol açtığına dair hadis azaba, vücut veya elbiseye pislik bulaşmasının sebep olacağı şeklinde ilk akla gelen anlamı yanında *istibrâ* yapmaksızın abdest alındıktan sonra gelen idrarın abdesti bozacağı ve abdestsiz namaz kılmanın azaba sebep teşkil edeceği şeklinde de yorumlanmıştır (Karâfî, I, 211). Ancak temel amaçlarından biri iç huzurun sağlanması olan ibadetin bir tereddüt ve sıkıntı kaynağı haline gelmemesi için bu konuda aşırı biçimde şüpheli davranmaktan ve vesveseden kesinlikle kaçınılması istenmiştir. Fıkıh kitaplarında *istibrâ* için yapılan öksürme, yürüme, yatma gibi tavsiyelerin dinî bir mahiyeti olmayıp her kişi kendi açısından en uygun usulü uygulamalıdır.

Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî mezheplerine göre istincâ vâcip (farz), Hanefîler’e ve Mâlikî mezhebinde bir görüşe göre ise sünnettir. İlk görüşe göre istincâsız namaz geçerli değil, diğerine göre ise kerâhatle câizdir. Temizliğin su ile yapılması esastır; taş, bez vb. şeylerle silinmek ruhsat mahiyetindedir. Hz. Peygamber’in tuvalette sağ elin kullanılmamasına yönelik emrinden dolayı (Buhârî, “Vuđû”, 18; Müslim, “Tahâret”, 57, 63-65) istincânın zaruret bulunmadıkça sağ elle yapılması mekruh kabul edilmiştir. Yine Resûl-i Ekrem’in emir ve tavsiyeleri çerçevesinde fıkıh âlimleri tezek, kemik, insan ve hayvanların yiyecekleri türünden maddeler, ilim vasıtası olan kâğıt kullanılmasını haram veya mekruh saymışlardır. Günümüzde yalnız temizlik amacıyla imal edilen tuvalet kâğıdı vb. maddelerin istincâda kullanılmasında dinî açıdan bir sakınca bulunmadığı, ayrıca imkânların elverdiği ölçüde su ile birlikte sabun kullanılmasının sağlık açısından gerekli olduğu açıktır.

BİBLİYOGRAFYA :

Müsned, V, 342, 344; Dârimî, “Vuđû”, 2; Buhârî, “Vuđû”, 18, 55; Müslim, “Tahâret”, 57, 63-65; İbn Mâce, “Tahâret”, 26; İbn Abdülber en-Nemerî, *el-Kâfî fi fıkhi ehli Medineti'l-Mâlikî* (nşr. M. M. Uhayd el-Morîtanî), Riyad 1400/1980, I, 159-160; Kâsânî, *Bedâ'î*, I, 18-19, 21; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, Beyrut 1405/1985, I, 83-88; İbn Kudâme, *el-Muğnî* (nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî - Abdülfettâh Muhammed el-Hulv), Kahire 1412/1992, I, 205-220; Nevevî, *Ravzatü'l-tâlibîn* (nşr. Âdil

Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Muavvaz), Beyrut 1412/1992, I, 175-182; Karâfî, *ez-Zâhire* (nşr. Muhammed Haccî), Beyrut 1994, I, 202-212; Muhammed b. İbrâhîm et-Tetâî, *Ten-vîrû'l-makâle fi halli elfâzi'r-Risâle* (nşr. M. Âyîş Abdül'âl Şübeir), Kahire 1409/1988, I, 456-472; Şemseddin er-Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâr*, Beyrut 1404/1984, I, 129-153; Buhûti, *Keşşâfû'l-kınâ'* (nşr. Muhammed Emîn ed-Dannâvî), Beyrut 1417/1997, I, 52-65; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr* (Kahire), I, 335-345; “İstincâ”, *Mu.FI*, VIII, 99-115; “İstincâ”, *Mu.FI*, IV, 112-125.

SALİM ÖĞÜT

el-İSTİBÂSÂR

(الاستبصار)

Ebü Ca'fer et-Tûsî

(ö. 460/1067)

tarafından cemedilen,
İmâmiyye'ce muteber
dört hadis kitabından biri
(bk. KÜTÜB-i ERBAA).

el-İSTİBÂSÂR

(الاستبصار)

VI. (XII.) yüzyıla ait
bir tarihî coğrafya eseri.

Tam adı *Kitâbü'l-İstibşâr fi 'acâ'ibi'l-emşâr* olan eserin müellifi hakkında kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır; eserin metninde müellifin kimliğini tesbite yarayacak bir bilgiye de rastlanmamıştır. Kitabı kaynak olarak kullanan ve alıntılar yapan *el-Enisû'l-muhtâr*'in yazarı İbn Ebû Zer' de müellifinden bahsetmemiştir. Büyük bir ihtimalle Faslı olan yazarın Muvahhidler'den Ya'kûb el-Mansûr zamanında (1184-1199) yaşadığına dair eserde bazı ip uçları vardır. Selâhaddin-i Eyyûbî'nin Haçlılar'a karşı yardım istemek üzere Abdurrahman b. Muhammed b. Münkız'ı Muvahhid Sultanı Ya'kûb el-Mansûr'a elçi olarak göndermesini anlattığı (*İstibşâr*, s. 107) ve İfrîkiye'deki Benî Gâniye kabilesiyle yapılan savaşıardan bahsettiği (a.g.e., s. 111) yerlerde kullanılan ifadelerden müellifin eseri 587 (1191) yılında yazmakta olduğu anlaşılmaktadır. Benî Gâniye savaşına dair verdiği bilginin Ya'kûb el-Mansûr'un divanındaki bilgilerle uyuşması, onun yanında çalıştığı veya yakınında bir yerde bulunduğunu göstermektedir. Sudan'dan söz ederken bu bölgedeki hükümdarlardan birinin Emîr Yûsuf b. Tâşfin'e gönderdiği mektuplardan haberdar olması da muhtemelen devlet kademesinde bir görevi olduğu veya en azından devlet görevlilerine ulaşabilecek bir mevkide bulunduğunu ortaya koymaktadır.